

UDK:811.512

Rashid JUMATOV,

Urganch davlat universiteti dotsenti v.b, PhD

E-mail: rashidjumatov 08@gmail.com

Ma'mun universiteti dotsenti, PhD O'Norboyev taqrizi asosida

GENERAL AND SPECIAL ASPECTS OF ANTHROPOTOPONYMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

The article analyzes the lexical and semantic features of toponyms based on personal names - "anthrotoponyms" - in English and Uzbek languages, as well as their specific similarities and differences. Despite the fact that the names belonging to this group constitute the majority in the toponymy of both nations, the reasons for their emergence, that is, the form-generating factors, in some cases are fundamentally different from each other, and in some cases are common, which is shown in the examples.

Key words: Anthrotoponym, agonym, microtoponym, neotonym, macrotoponym.

ОБЩИЕ И СПЕЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ АНТРОПОТОПОНИМОВ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье анализируются лексико-семантические особенности топонимов, основанных на личных именах - «антропотопонимов» - в английском и узбекском языках, а также их специфические сходства и различия. Несмотря на то, что названия, относящиеся к этой группе, составляют большинство в топонимике обоих народов, причины их возникновения, то есть формообразующие факторы, в ряде случаев принципиально отличаются друг от друга, а в ряде случаев являются общими, что показано на примерах.

Ключевые слова: Антропотопоним, агоним, микропотопоним, неотопоним, макропотопоним.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ANTROPOTOPONIMLAR UMUMIY VA XUSUSIY JIHATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada kishi ismlari negizida vujudga kelgan joy nomlari – "antropotoponim"larning ingliz va o'zbek tillaridagi leksik-semantik xususiyatlari, ularning o'ziga xos o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilingan. Har ikkala xalq toponimiyasida ushbu guruhga mansub nomlar ko'pchilikni tashkil qilishiga qaramay, ularning yuzaga kelish sabablari, ya'ni shakllantiruvchi omillar ayrim hollarda bir-biridan tubdan farq qilishi va ayrim hollarda esa mushtarak ekanligi misollar bilan ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Antropotoponim, agionim, mikrotoponim, neotoponim, makrotoponim.

Kirish. Antropotoponim – bu onomastikaning toponimiya ya'ni joy nomlari bo'limining bir qismi bo'lib (antropo+ toponim) — bu odam nomi (shaxs nomi, familiya, laqab) asosida yuzaga kelgan geografik obyekt nomidir (joy nomi). Boshqacha qilib aytganda, antropotoponimlar odamlar ismlari, familiyalari yoki ular bilan bog'liq laqablar asosida shakllangan joy nomlaridir. Bu atama yunoncha "anthrōpos" ("odam") va "topos" ("joy") so'zlarining birikmasidan olingandir. Ingliz va O'zbek toponimiyasida ushbu guruhga mansub nomlar ko'pchilikni tashkil qilishiga qaramay, ularning yuzaga kelish sabablari, ya'ni shakllantiruvchi omillar ayrim hollarda mushtarak bolsa ayrim hollarda bir-biridan tubdan farq qiladi. Bu, albatta, tarixiy sharoit, til sohiblarining obyekt va shaxs o'rtasidagi bog'liqligiga qanday baho berishi, millatning mental xosliklari kabi g'oyat murakkab jihatlar bilan bog'liqdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Antropotoponimlar ko'p qirrali manbadir: ular til, tarix va madaniyatni o'rganishda yordam beradi. Nomlarning talqini ehtiyotkorlikni talab qiladi, chunki ular siyosiy manipulyatsiya yoki xato ma'nolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Zamonaviy olimlar antropotoponimlarni interdisiplinar (fanlararo) yondashuvda tahlil qilishni afzal ko'radi. Namunaviy tadqiqotlar sifatida George R. Stewartning "Names on the Globe" asari, UNESCOning "Joy nomlarini himoya qilish" dasturi kabilarni aytib o'tish joiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Ingliz antropotoponimlarining katta bir qismi buyuk geografik kashfiyotlar bilan bog'liq. Antropotoponimlar insoniyatning geografik xotirasini anglatadi va ularni o'rganish orqali jamiyatning o'tmishi va hozirini tushunish mumkin.

O'zbek xalqi tarixida bu jarayonning muqobili (analogi) bo'lgan hodisa yo'q. Shuning uchun unga muqobil nomlar topilmasligining o'zi tabiiy. Masalan, Columbus, Hudson River, Humboldt River, Chirikof Island, Baranof Island, Kotzebue Sound, Cape Krusenstern, Wrangell Mountains, Buckingham

tipidagi nomlar o'zbek toponimiyasida mavjud emas. Faqat makrotoponimlar tizimida Xuddinibag'i, Reyimyorg'an kabi nomlar mavjudki, ular quyida so'z yuritilajak alohida tipga mansub.

Ingliz antropotoponimlarining yana bir qismi qirollar, lordlar ismlari bilan bog'liq. Masalan, Georgia – Angliya qiroli Georg sharafiga, North and South Carolina – Karla I sharafiga, Maryland – Karl I ning xotini Genriyetti-Mari sharafiga, Charleston – Karla II sharafiga, New York – gersog York sharafiga, Baltimore – irland zodagoni lord Baltimor sharafiga va hokazo. O'zbek toponimlari ichida katta jug'rofiy ko'lamdagi joylarning shohlar, xonlar, sulton yoki amirlar nomi bilan atalishi juda kam uchraydi. Shohruhiya tipidagi shahar nomlari sanoqli bo'lib, ularning deyarli barchasi tarixiy toponimlarga aylangan. Lekin Amir Temur, Ulug'bek, Abdullaxon, SHERg'ozixon, SHERdor, Ko'kaldosh, Muhammad Amin kabi juda ko'plab hukmdorlar va yuqori mansab egalari nomlari bilan atalgan madrasa, xonaqoh, ziyoratgohlarni uchratamiz. O'zbek toponimiyasida hukmdorlar tomonidan qurilgan Abdullaxon timi kabi kichik obyekt nomlari ma'lum bir hukmdorlar nomi aniq ko'rsatilsa, aksar hollarda ular Xonbandi, G'azovot, Xonyop kabi umumiy tarzda nomlangan.

Tahlil va natijalar. O'zbek toponimiyasida siyosiy jarayon bilan bog'liq holda neotoponimlarning katta ko'pchiligi

sho'ro siyosiy arboblarning nomlari juda keng tarqaldi. Ularning aksari o'zbek xalqi va O'zbekistonga hech qanday aloqadorligi yo'q edi. Lekin inson tabiatidagi shaxsni ulug'lash, ma'lum shaxs shuhratini o'z manfaatlariga moslash amaliyoti turli hudud va turli siyosiy tizimda yashayotgan xalqlar hayotida ham kuzatiladi. Shunga o'xshab, Amerika Qo'shma Shtatlarida 24 okrug Franklin – Franklin County nomi atalishini, ularning eng kattasi Ogayo shtatida joylashganini qayd etish lozim. Shuningdek, 21 ta aholi punkti Texas inqilobi sarkardasi Sidni Sherman sharafiga Sherman, shu miqdordagi joylar AQShning birinchi qishloq xo'jalik vaziri Norman Koulman sharafiga Coleman, Lake Pontchartrain ko'li esa fransuz siyosiy arbobi graf Poshart sharafiga shunday nomlangan. Amerika Qo'shma Shtatlarida prezidentlar nomi bilan bog'liq Washington, Adams, Jefferson, Madison, Monroe, Jackson, Van Buren, Harrison, Tyler, Polk, Taylor County, Fillmore, Mount Pierce, Buchanan, Lincoln, Grant, Hayes County, Garfield City, Cleveland County, Fort

Benjamin Harrison, Mount McKinley, Roosevelt, Taft, Woodrow Wilson Bridge, Mount Woodrow Wilson, Harding Township, Coolidge, Hoover Dam, Kennedy, Lyndon B. Johnson Runway, Gerald R. Ford Freeway, Jimmy Carter Regional Airport, Ronald Reagan Washington National Airport kabi juda ko'plab nomlarni uchratish mumkin. O'zbek toponimiyasida bu tamoyil o'z ibtidosida, deyish mumkin. Masalan, Islom Karimov nomidagi Toshkent xalqaro aeroporti.

Ingliz antropotopimlarining bir qismi ilm-fan, san'at va adabiyot borasida mashhur shaxslar nomlariga aloqadordir. Masalan, Mount Einstein – Albert Enshteyn, Picasso Park – Pablo Pikasso, Champlain ko'li uni 1609 yilda kashf qilgan fransuz sayohatchisi va geografi Samuel de Shampelen nomi bilan bog'liq. O'zbek toponimiyasida ham XX asrning birinchi yarmidan ushbu tamoyil asta-sekin kirib keldi va uni quyidagi jadvalda ko'rish mumkin:

O'zbek toponimiyasida XX asrda toponimlar kirib kelishi tamoyillari
a) bir tomondan milliy fenomenlar nomlari,
b) xalqlar do'stligini mustahkamlash uchun boshqa millat fenomen shaxslari nomlari,
d) siyosiy vaziyat sababli obyektga mohiyatan hech qanday aloqasi bo'lmagan shaxslar nomlari paydo bo'la boshladi: Navoiy viloyati, Sobir Rahimov tumani, Orjnikidze tumani, Shota Rustaveli ko'chasi kabi.

Shunday antropotopimlar mavjudki, ular ayni paytda haqli ravishda bir necha guruhga mansub sanaladi. Masalan, agionimlar [1] asosidagi toponimlar ayni paytda diniy toponimlar sirasida qayd etiladi. Ingliz toponimiyasida Bury St Edmunds, Saint Xavier, Saint Terese, Saint Pauls, Saint Matthews, Saint Michael, Saint Louis, Saint Francisville kabi ko'plab toponimlar. Agionimlar ingliz tilida the name of holy man [4] termini bilan berilsa ham, rus filologiyasida uning qamrov doirasi ancha keng [5]. O'zbek agionimlari hanuzgacha ma'lum bir tizimga solinmagan. Lekin ularning xalqimiz tarixi, ma'naviyati bilan bog'liq ravishda faqatgina ziyortagoh yoki qabristonlar emas, turli tip obyektlar nomlari sifatida uchrashi e'tiborli. Masalan, Buvayda [6], Shayhontahur tumanlari nomlari, Sulton Uvays, Shayx Jalil, Shohimardon kabi tog' nomlari, yana ko'plab madaniy obyektlar nomlari shular jumlasidandir. Aslida o'zbek agionimlarining har biri alohida e'tibor bilan o'rganilishi kerak. Bu borada G.S.Xaziyevaning Xizir-Ilyos agionimi borasida bajargan tadqiqoti namuna bo'la oladi [7]. Chunki bu kabi toponimlar xalq xotirasini uyg'otishda ham, ularning ibratli hayot tarzidan o'rnatib olish ma'nosida ma'naviy saboq sifatida ham katta ahamiyatga ega. Agionimlarning ba'zilar tarixiy shaxslarning xalq o'rtasida keng tarqalgan nomi bilan shuhrat tutganki, keyingi avlod ularning asl nomidan bexabar qolgan. Masalan, Urganch shahrida Doshqinjon bobo ziyortagohi mavjud. Maqbaraning tarixiy o'rnida qabriston bo'lib, VII – VIII asrlarda Movarounnahrda Islom dinini yetkazish uchun kelgan buyuk sahoba Sa'd ibn Abu Vaqqos roziallohu anhu nomi bilan bog'liq. (Hasorasp va Xo'jaylida ham shu nomdagi qabristonlar mavjud). Amudaryoning har yili ikki marta toshishi natijasida ayni shu qabristonga yetib kelgan suv pasayib qaytishini kuzatgan aholi uni karomatli avliyo Doshqinjon bobo deb ataganlar. 1646 – 1648 yillarda Abulg'azi Bahodirxon qabriston atrofini paxsa devor bilan o'rab maqbara qurdirgan. Maqbara 1648 yildan to 1826 yilgacha xaroba ahvolda bo'lgan. Xiva xoni Olloqulixon (1825 – 1843 yillar) Xuroson, Janubiy Turkmaniston o'lkalariga qilgan muvaffaqiyatli yurishlaridan tushgan mablag' hisobiga Doshqinjon boboni obod etgan va hozirgi tarixiy maqbarani bino qildirgan [8].

Mazkur guruhning yana bir ichki guruhini mifologik qahramonlar nomlari bilan bog'liq Hercules, Achilles, Orpheus, Cadmus, Theseus Lake ko'li, Lake Atalanta suv ombori, Pegasus and Bellerophon Sculpture parki, Ariadne Island oroli kabi toponimlar tashkil qiladi. O'zbek joy nomlari ijodiyotida mifotoponimlar tizimi anchayin murakkab bo'lib, eng avvalo,

ularning maqbul tasnifini yaratish lozim. Sababi, ayrim adabiyotlarda tarixiy shaxslarni mifologik obrazlar sifatida qayd etish, "Qur'on"da zikri kelgan payg'ambar nomlarini mifologik nomlar sirasida sanash kabi g'ayri ilmiy talqinlar uchraydi. Hatto bu tizimda diniy, mifologik, xurofiy shaxslar nomlarini bir-biridan farqlamaslik hollari ham kuzatiladi. Shuning uchun bu tip nomlarni sof mifologik nomlar (masalan, Jamshid) hamda mifologik xarakter kasb etgan nomlar (masalan, Afrosiyob) tarzida farqlash ehtiyoji bor.

Xulosa. Ingliz toponimlarining bir qismi turli sabablarga bilan qo'yilgan oddiy kishilar nomlari bilan aloqador bo'lib chiqadi. Masalan, Amerikada ko'plab uchraydigan Johnson toponimi qator sabablarga ko'ra yuzaga kelgan. Misol uchun Johnson qishlog'i zamindor Djulius A.Jonson; Vermont shtatidagi shu nomli shahar mashhur amerika huquqshunos, davlat arbobi va pedagogi Uilyam Samuel Jonson; Indiana shtatidagi Johnson City esa temiryo'l xizmatchisi Jonson; Nyu-York shtatidagi Johnson City "Endicott Johnson" kompaniyasi rahbari Jorj F.Jonson; Nyu-York shtatidagi Fort Johnson qishlog'i hindular ishi bo'yicha Britaniya vakili Uilyam Jonson nomlari bilan bog'liq. Tadqiqotchilar britan geografi A.Mills tuzgan lug'atda [9] kishi nomlari asosli 3527 toponimlarning 500 tasi familiyalardan hosil qilinganini aniqlaganlar. Bu tip nomlar Buyuk Britaniya joy nomlarining 23,5% tashkil qilishi qayd etilgan. Shu tarzda Amerika joy nomlari lug'atida [10] 3144 antropotoponim (qamrab olingan nomlarning 22,3%i) berilgan bo'lib, shulardan 665 ta toponim familiyalardan hosil qilingan. E'tiborli jihat shundaki, A.D.Mills lug'atidagi antropotoponimlarning 95% i, G.Styuart lug'atidan joy olgan antropotoponimlarning 85% i erkak kishi nomlari asosida ekanligi qayd etiladi [11].

Shu faktning o'zi Buyuk Britaniya va Amerikadagi gender munosabatlar tarixiga haqqoniy mos kelib turibdi. Bizningcha, o'zbek antropotoponimlarida bu ko'rsatkich, ya'ni ayollar "ulush"i bundan ham oz nisbatga ega bo'lishi tabiiy. Chunki atqli otlar ham tildagi boshqa birliklar singari uning sohiblari hayotidagi har bir jabha xususida qaysidir darajada axborot taqdim qila oladi. Birgina agionimlar misolida ko'radigan bo'lsak, juda ko'p miqdordagi bu tip joy nomlari ichida Buvayda, Anbar ona, Bibi mushkulkushod, Bibi Hojar ona ayollar nomi bilan bog'liq sanoqli obyektlar chiqadi. Ayollar "ulush"i neotoponimlarda nisbatan ko'paygani seziladi: Xadicha Sulaymonova ko'chasi, Krupskaya ko'chasi kabi.

ADABIYOTLAR

1. Живов В.М. Святость. Краткий словарь агнографических терминов. – М.: Гнозис, 1994.- 110 с.;

2. Иванова Т.А. Лексические особенности жизнеописаний новопрославленных святых русской православной церкви. Дисс-ция ... кандидата филол. наук: 10.02.01 – М.: МПГУ, 2004. – 176 с.;
3. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А.В. Суперанская. – М.: Наука, 1978. – 198 с.
4. Лебедев В.Ю., Прилуцкий А.М. Имя святого и его семиотическая специфика // Вестник ТвГУ. Серия “Философия”. 2017. № 2. – С. 107.
5. Бугаева И.В. Агионимы в ономастическом пространстве русского языка // <http://www.portal-slovo.ru>
6. Бувайда зиёратгохлари (“Биби Убайда ёхуд Сафед булон киссалари” асосида) – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. – Б.11.
7. Хазиева Г. С. Агионим Хызыр-Ильяс в локальных культурных традициях татар / Г.С.Хазиева // Вопросы ономастики. — 2020. Т. 17, № 3. – С. 316-324.
8. Абдуллаев Х., Собиров М. Воҳа тарихидан лавҳалар. –Тошкент: –Б. 50.
9. Mills A.D. Oxford Dictionary of British Place-Names. – Oxford, 2003. – 1184 p.
10. Stewart G.R. A Concise and Selective Dictionary for the Continental United States of America. – New York, Oxford: Oxford University Press, 1970. – 550 p.
11. Уразметова А.В. Английская топонимика как лексическая подсистема языка (на материале топонимической лексики Великобритании и США). – 2016. – С. 145.